

щим чином на впорядкованості та цілісності системи, ефективності виконання функціональних обов'язків її структурними одиницями, стані консолідованості українського соціуму. Чималою мірою розвиткові деструктивних процесів сприяли також геополітичний та суб'єктивний фактори. Та, незважаючи на це, започатковані в роки революції позитивні тенденції, винесені з цього часу уроки протягом багатьох десятиріч років по тому продовжували справляти свій визначальний вплив на пошуки нових варіантів організації політичного життя в Україні.

Примітки до розділу 4

1 Шама О.І. Від Люблінської унії 1569 р. до Переяславсько-московського договору 1654 р. (про зміни в уструпій структурі українських земель) // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Мат. шостих Всеукраїнських історичних читань. — К.; Черкаси, 1997. — Кн.1. — С.41-48; Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. — К., 2005. — Вид. 2-е, перероб. та розшир. — С.199-201; Pelenski J. Inkorporacja ukraińskich ziem dawnej Rusi do Korony w 1569 roku. Ideologia i korzyści: próba nowego spojrzenia // Przegląd Historyczny. — 1974. — T.LXV. — Z.2. — S.243-260.

2 Makieła D. Władza wykonawcza w Rzeczypospolitej od połowy XVII wieku do 1763 roku. Studium historyczno-prawne. — Toruń, 2003. — S.51, 54, 59-65.

3 Sysyn F.E. Stosunki ukraińsko-polskie w XVII wieku: rola świadomości narodowej i konfliktu narodowościowego w powstaniu Chmielnickiego // Odrodzenie i reformacja w Polsce. — Wrocław, 1982. — T.XXVII. — S.77-78.

4 Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы: В 3 т. — М., 1953. — Т.1. — С.64; Мицик Ю. Польський публіцистичний трактат першої чверті XVII століття про запорозьке козацтво // Український археографічний щорічник. — К.; Нью-Йорк, 2004. — Вип.8/9. — Т.11/12. — С.457; Брехуненко В., Нагельський М. Двадцять листів гетьманів Війська Запорозького XVI — першої половини XVII століття з польських рукописних зібрань // Там само. — С.426; Сас П.М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI — перша половина XVII ст.). — К., 1998. — С.171-172; Смолій В.А., Степанков В.С. Державна ідея за козацької доби // Історія українського козацтва: Нариси у 2 т. — К., 2006. — Т.1. — С.233-234.

5 Makieła D. Op. cit. — S.72.

6 Політологія. Навчально-методичний комплекс. — К., 2005. — С.230; Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки): Підручник для студентів вищих навчальних закладів. — К., 2002. — С.232.

7 Pelenski J. Op. cit. — S.258-259.

8 Дашкевич Я. Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України. Націогенез — національне відродження — національна свідомість українців на зламі XVI—XVII ст. // Наука і культура. — К., 1993. — Вип.26-27. — С.57-58.

9 Makieła D. Op. cit. — S.67, 79, 82-83.

- 10 Chynczewska-Hennel T. Rzeczpospolita XVII wieku w oczach cudzoziemców. — Warszawa, 1994. — S.110-113.
- 11 Tazbir J. Państwo bez stosów i inne szkice: Prace wybrane. — Kraków, 2001. — Т.1. — S.198-209.
- 12 Документи Богдана Хмельницького (1648—1657). — К., 1961. — С.196.
- 13 Tazbir J. Sarmaci i świat: Prace wybrane. — Kraków, 2001. — Т.3. — S.392-394.
- 14 Дашкевич Я. Перегук віків... — С.54-58.
- 15 Яковенко Н. Топос «з'єднаних народів» у панегіриках князям Острозьким і Заславським (біля витоків української ідентичності) // Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI—XVII ст. — К., 2002. — С.250-251.
- 16 Величенко С. Володарі і козаки: замітки до проблеми історичної легітимності і тяглости в українській історіографії XVII—XVIII ст. // Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей. — К., 1992. — Т.1. — С.118.
- 17 Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9 т. — К., 2001. — Т.ІІ. — Кн.2. — С.314-315.
- 18 Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець: Джерелознавче дослідження. — К., 1970. — С.106-117; Степанков В. 1648 рік: початок Української революції чи «домової війни» в Речі Посполитій? // Україна в Центральній-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). — К., 2003. — Вип.3. — С.389.
- 19 Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1995. — Т.VIII. — Ч.2. — С.129.
- 20 Бібліотека музею Чарторийських (далі — БМЧ). ВР. — Спр. №143. — Арк.685; Бібліотека національна (Варшава) (далі — БН). ВМФ. — №6691; Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника (далі — ЛНБ). ВР. — Ф.5. — Спр. Осолінських №3882/ІІ. — Арк.49; Воссоєдинение Украины с Россией. — Т.ІІ. — С.18.
- 21 Архів головний актів давніх (далі — АГАД) (Варшава). — Ф. 553. — Відділ ІІ. — Кн. №14. — Арк.116; БМЧ. ВР. — Спр. №142. — Арк. 165-166, 169, 203; БН. ВМФ. — №6713; Спр. №143. — Арк.744, 752-753.
- 22 Бевзо О.А. Назв. праця. — С.121.
- 23 Makieła D. Op. cit. — S.64.
- 24 Документы об освободительной войне украинского народа 1648—1654 гг. — К., 1965. — С.20.
- 25 Rudawski W.J. Historia Polska. — Petersburg, 1855. — Т.1. — S.38.
- 26 Michałowski J. Księga pamiętnicza. — Kraków, 1864. — S.193.
- 27 АГАД. — Ф.553. — Відділ VI. — Спр. №36. — Арк.45; ЛНБ. ВР. — Ф.4. — Спр. Баворовських №1321/ІІ. — Арк.183-185.
- 28 Воссоєдинение Украины с Россией. — Т.ІІ. — С.130.
- 29 Бібліотека Вроцлавського університету (далі — БВрУ). ВР. — Спр. Акц.1949/440. — Арк.319 зв.; ЛНБ. ВР. — Ф. 5. — Спр. Осолінських №189/ІІ. — Арк.185; Спр. №225/ІІ. — Арк.197; Центральний державний історичний архів України (далі — ЦДІА України). — Ф.1230. — Оп.1. — Спр. №194. — Арк.36;

Szajnocha K. Dwa lata dziejów naszych 1646, 1648. — Lwów, 1869. — Т.ІІ. — S.395.

30 Грабовецький В.В. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648–1654 рр. — К., 1972. — С.144–152; Його ж. Щоб навіки єдині були // Жовтень. — 1979. — №1. — С.105–106; Легкий В.І. Крестьянство Украины в начальный период освободительной войны 1648–1654 гг. — Л., 1959. — С.138–140; Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569–1654 рр.). — К., 1975. — С.159–160; Смолій В.А., Степанков В.С. Селянство в процесі розбудови Української держави в середині XVII ст. (1648–1657 рр.) // Історія українського селянства: Нариси у 2 т. — К., 2006. — Т.1. — С.185–186; Степанков В.С. Антифеодальна боротьба в роки Визвольної війни та її вплив на формування Української держави (1648–1654). — Л., 1991. — С.54–56, 60–65; Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р. // Записки наукового товариства ім.Шевченка (далі — ЗНТШ). — Л., 1898. — Т.ХХІІІ–ХХІV. — С.104–110; Ярошинський О.Б. Волинь у роки Української національної революції середини XVII ст. — К., 2005. — С.98–102.

31 ЛНБ. ВР. — Ф.5. — Спр. Осолінських №225/ІІ. — Арк.201.

32 Державний архів у Кракові (далі — ДАК). — Ф.465. — Спр. №41. — Арк.83.

33 Там само. — Ф.452. — Спр. №363. — Арк.240; БВрУ. ВР. — Спр. Акц. 1949/440. — Арк.319 зв. — 320, 354.

34 Документи Богдана Хмельницького. — С.105.

35 ЦДІА України. — Ф.1230. — Оп.1. — Спр. №185. — Арк.108. Franz M. Idea państwa kozackiego na ziemiach ukrainnych w XVI–XVII wieku. — Toruń, 2006. — S.288–303.

36 Термін «Гетьманщина» автори вживають як географічно-політичне поняття для означення витвореної у ході революції держави. Використовують його також як синонім назв «козацька Україна» та «Українська держава».

37 Воссоединение Украины с Россией. — Т.ІІІ. — С.25–26.

38 Цит. за: Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. — Л., 1990. — Вид. 2-е, випр. і доп. — С.241.

39 Горобець В.М. Білорусь козацька. Полковник Іван Нечай та українські змагання за Південно-Східну Білорусь (1655–1659). — К., 1998. — С.38–72; Його ж. «Волимо царя східного...»: Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. — К., 2007. — С.95–101, 147–158; Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст.: кордони, населення, право. — К., 1996. — С.35–52; Крип'якевич І. Студії над державою Богдана Хмельницького. Держава Богдана Хмельницького (Загальні зауваги) // ЗНТШ. — Л., 1931. — Т.СІІ. — С.136; Його ж. Адміністративний поділ України 1648–1654 рр. // Історичні джерела та їх використання. — К., 1966. — Вип. 2. — С.124–136; Його ж. Богдан Хмельницький. — С.230–231; Пирко В.А. Северное Приазовье в XVI–XVIII вв. — К., 1988. — С.15–20; Його ж. Проблема східних володінь запорожців у другій половині XVII — першій третині XVIII ст. // Запорозьке козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості. Мат. міжнар. наук. конф. — К.; Запоріжжя, 1997. — С.65; Смолій В.А., Степанков

В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 pp.). – К., 1999. – С.203, 330.

40 Бібліотека Польської Академії наук (далі – БПАН) (Краків). ВР. – Спр. №1275. – Арк.84 зв.

41 Акты Московского государства (далі – АМГ). – СПб., 1894. – Т.II. – С.220.

42 Грабовецький В.В. Західноукраїнські землі ... – С.118-119.

43 Шляхтун П.П. Назв. праця. – С.229-230.

44 Биркович О.І. Судова система Української держави (Гетьманщини) 1648–1657 pp.: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2004. – С.13; Гуржій О. Українська козацька держава... – С.143.

45 Смолій В.А., Степанков В.С. Селянство в процесі розбудови... – С.221-222.

46 Гуржій О. Українська козацька держава... – С.126.

47 Сисин Ф. Чи було повстання Богдана Хмельницького революцією? Зауваги до типології Хмельниччини // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Просфоніма. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. – Л., 1999. – Вип.5. – С.575; Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 pp.). – С.167, 206; Їх же. Селянство в процесі розбудови... – С.202, 220-221.

48 Термін «гетьманат» вживається для означення каденції того чи іншого володаря гетьманської булави.

49 Горобець В. Політичний устрій українських земель другої половини XVII–XVIII століть: Гетьманщина, Запорозжя, Слобожанщина, Правобережна Україна (спроба структурно-функціонального аналізу). – К., 2000. – С.50.

50 Шляхтун П.П. Назв. праця. – С.236.

51 Державний архів у Гданську (далі – ДАГ). Рецеси станів західнопруських (далі – РСЗ). – Спр. №300. 29/129. – Арк.111.

52 Michałowski J. Op.cit. – S.109.

53 Воссоединение Украины с Россией. – Т.II. – С.30.

54 Документы об освободительной войне украинского народа. – С.90, 96; Radziwiłł A.S. Pamiętnik o dziejach w Polsce 1647–1656. – Warszawa, 1980. – Т.III. – S.94-95, 103.

55 Цит. за: Czapliński W. Dwa sejmy w roku 1652. Studium z dziejów rozkładu Rzeczypospolity szlacheckiej w XVII wieku. – Wrocław, 1955. – S.17-18.

56 ЛНБ. ВР. – Ф.5. – Спр. Оссолінських №225/II. – Арк.88.

57 Петкевич К. Казацкое государство (Неиспользованная возможность построения украинского государства в XVII веке) // Природа и самоорганизация общества. – М., 2002. – С.149.

58 Стороженко І. Реформування Запорізької Січі Хмельницьким // Осягнення історії: Зб. наук. праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. – Острог; Нью-Йорк, 1999. – С.504.

59 Плохій С. Божественне право гетьманів: Богдан Хмельницький і проблема легітимності гетьманської влади в Україні // Mediaevalia Ukrainica: Ментальність та історія ідей. – К., 1995. – Т.III. – С.97-107; Його ж. Между Киевом

и Чигирином: Украинское казачество в поисках столицы и идентичности // Украина и соседние государства в XVII веке. Мат. междунар. конф. — СПб., 2004. — С.131.

60 Смолій В., Степанков В. Правобережна Україна у другій половині XVII—XVIII ст.: проблема державотворення. — К., 1993. — С.47; Чухліб Т. «Руїна» Гетьманщини чи боротьба за утворення Української козацької держави? (Спроба започаткувати наукову дискусію щодо одного історичного терміна) // Україна в Центральній-Східній Європі. — К., 2004. — Вип.4. — С.482.

61 Див.: Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимізації: стосунки з Москвою та Варшавою 1654—1665. — К., 2001. — 533 с.; Його ж: «Волимо царя східного...» — С.13-270; Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності. — Нью-Йорк, 1985. — 711 с.; Крикун М. Між війною і радіою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII — на початку XVIII століття. Статті і матеріали. — К., 2006. — С.99-392; Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. — К., 2005. — С.230-422; Струкевич О. Політико-культурні орієнтації еліти України-Гетьманщини (інтегральний погляд на питання). — К., 2002. — С.126-223; Савчук Н.О. Українська держава за гетьманування Ю.Хмельницького (1659 — поч. 1663 рр.). — Кам'янець-Подільський, 2001. — С.146-192; Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648—1714 рр. — К., 2005. — Вид. 2-е, доопр. — С.50-246; Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: Причини і початок Руїни. — К., 1998. — С.148-354; Її ж. Руїна Гетьманщини. Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659—1667 рр.). — К., 2003. — С.89-224, 515-572; Franz M. Op. cit. — S.282-404.

62 Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... — С.497-606; Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648—1676 рр.) — С.320-329.

63 Шляхтун П.П. Назв. праця. — С.257.

64 Документи Богдана Хмельницького. — С.251-252.

65 Акты ЮЗР. — СПб., 1878. — Т.X. — С.450; Воссоединение Украины с Россией. — Т.III. — С.565, 567; Документи Богдана Хмельницького. — С.325.

66 Акты ЮЗР. — СПб., 1879. — Т.XI. — С.764-765.

67 Документи Богдана Хмельницького. — С.323; Яковлів А. Договір гетьмана Богдана Хмельницького з московським царем Олексієм Михайловичем 1654 р. // Переяславська рада 1654 року (історіографія та дослідження). — К., 2003. — С.104, 114.

68 Бакалець О.А. Монетні скарби як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648—1764 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — К., 2007. — С.7, 9; Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... — С.107; Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. — С.251.

69 Алеппский П. Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века. — М., 1897. — С.2, 15.

70 Крикун М. Назв. праця. — С.216, 300, 303; Мицик Ю. Проблема унії в дипломатичних інструкціях гетьманів України до уряду Речі Посполитої (середина — друга половина XVII ст.) // Warszawskie zeszyty Ukrainoznawcze. —

Warszawa, 1997. — Т.IV-V. — С.100; Смолій В.А., Степанков В.С. Українська державна ідея XVII—XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. — С.141, 157; Їх же. Українська національна революція середини XVII ст.: проблеми, пошуки, рішення. — С.51.

71 БМЧ. ВР. — Спр. №142. — Арк.54.

72 Сокирко О. Лицарі другого сорту. Наймане військо Лівобережної гетьманщини 1669—1726 рр. — К., 2006. — С.54-67.

73 Документи Богдана Хмельницького. — С.88, 159; Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. — С.208.

74 Документи Богдана Хмельницького. — С.621-622.

75 Документи Богдана Хмельницького. — С.343; Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. — С.248.

76 Паньонка І.В. Апарат управління Запорізької Січі (середина XVI ст. — 1775 р.): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Л., 2000. — С.9; Сас П. Політична культура... — С.109-115; Смолій В.А., Степанков В.С. Державна ідея... — С.236-237.

77 Документи Богдана Хмельницького. — С.64; Плохій С. Божественне право гетьманів... — С.95.

78 Воссоединение Украины с Россией. — Т.II. — С.117-118.

79 Бібліотека Ягеллонського університету (далі — БЯУ) (Краків). ВР. — Спр. №5. — Арк.863; БН. ВМФ. — №2054.

80 Воссоединение Украины с Россией. — Т.III. — С.25; Плохій С. Божественне право гетьманів... — С.96.

81 Дашкевич Я. Клан Хмельницького — легенда чи дійсність? // Україна в минулому. — К.; Л., 1992. — Вип.2. — С.78-92.

82 Воссоединение Украины с Россией. — Т.III. — С.568.

83 Оглоблин О. Проблема державної влади на Україні за Хмельниччини і Переяславська угода 1654 року // Укр. історик. — 1965. — №3-4. — С.11-14.

84 Акты ЮЗР. — Т.X. — С.709.

85 Акты ЮЗР. — Т.X. — С.746; Русская историческая библиотека. — СПб., 1884. — Т.VIII. — С.1261, 1264.

86 Архів Інституту історії України НАН України (далі — АІУ). — Оп.3. — Спр. №19. — Арк.11; спр. №31. — Арк.89.

87 Струкевич О.К. Політична еліта // Історія української культури: У 5 т. — К., 2003. — Т.3: Українська культура другої половини XVII—XVIII століть. — С.334.

88 Акты ЮЗР. — СПб., 1863. — Т.IV. — С.34.

89 Стороженко І. Богдан Хмельницький і Запорозька Січ кінця XVI — середини XVIII століть: генезис, еволюція та реформування організаційної структури Січі. — Дніпропетровськ, 2007. — Кн.2 — С.292-294.

90 Окиншевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини XVII—XVIII вв. Генеральна рада / Окрема відбитка з вип. VI праць Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. — К., 1929. — Ч.1. — С.12 (264).

91 Єрмолаєв В.М., Козаченко А.І. Органи влади і управління Української держави (друга половина XVII—XVIII ст.). — Харків, 2002. — С.7-9; Козаченко

А.І. Органи державної влади і управління України другої половини XVII ст.: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Харків, 2001. — С.9-10.

92 Ермолаєв В.М., Козаченко А.І. Назв. праця. — С.16.

93 Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... — С.663.

94 Горобець В. Політичний устрій українських земель... — С.54-55.

95 Струкевич О. Політико-культурні орієнтації еліти... — С.254.

96 Горобець В.М. Засади політичних систем та інституційні моделі Гетьманщини, Запорозької Січі, Слобожанщини та Правобережної України // Історія української культури. — Т.3. — С.120; Ермолаєв В.М., Козаченко А.І. Назв. праця. — С.23-29; Козаченко А.І. Органи державної влади... — С.10; Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. — С.236.

97 Горобець В. Політичний устрій українських земель... — С.17-18; Козаченко А.І. Назв. праця. — С.11-12; Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). — С.202, 204.

98 Акты ЮЗР. — Т.VIII. — С.53, 184; Окиншевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини XVII–XVIII ст. Рада старшини // Окреме видання вип. VIII праць Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. — К., 1930. — С.249-256.

99 Горобець В. Політичний устрій українських земель... — С.32-42; Ермолаєв В.М., Козаченко А.І. Назв. праця. — С.32-40; Козаченко А.І. Органи державної влади... — С.12-13; Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. — С.237-238.

100 Ермолаєв В.М., Козаченко А.І. Назв. праця. — С.30-32; Козаченко А.І. Органи державної влади... — С.13; Окиншевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини XVII–XVIII ст. Рада старшини... — С.13-14.

101 Горобець В. Політичний устрій українських земель... — С.42-43; Ермолаєв В.М., Козаченко А.І. Назв. праця. — С.41-44; Козаченко А.І. Органи державної влади... — С.13-14; Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. — С.244-245.

102 Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. — С.242.

103 Горобець В. Політичний устрій українських земель... — С.44-45; Ермолаєв В.М., Козаченко А.І. Назв. праця. — С.45-58; Козаченко А.І. Органи державної влади... — С.14-15; Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький... — С.240; Панащенко В.В. Полкове управління в Україні (середина XVII–XVIII ст.). — К., 1997. — С.8-10.

104 Ермолаєв В.М., Козаченко А.І. Назв. праця. — С.59-69; Козаченко А.І. Органи державної влади... — С.15-16; Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. — С.240.

105 Ермолаєв В.М., Козаченко А.І. Назв. праця. — С.69-70.

106 Горобець В.М. Запорозький кіш в політичній структурі козацької України (друга половина XVII — початок XVIII ст.) // Запорозьке козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості... — С.33-40; Його ж. Політичний устрій українських земель... — С.61-62; Паньонка І.М. Назв. праця. — С.9-11; Сергієнко Г.Я. Міжнародно-правовий статус Запорозької Січі в другій половині XVII ст. // Запорозьке козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості... — С.44-55; Станіславський В.В. Запорозька

Січ у другій половині XVII — на початку XVIII ст. // Історія українського козацтва. — Т.1. — С.558-571; Степанков В.С. Політична роль Запорозжя в розвитку національної революції 1648—1676 рр. // Запорозьке козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості... — С.4-14; Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків: У 3 т. — К., 1990. — Т.1. — С.163-187.

107 Документи Богдана Хмельницького. — С.460-461; Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. — С.241-243.

108 Борисенко В.Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. — К., 1986. — С.213; Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. — С.241-243; Падох Я. Міські суди на Україні—Гетьманщині після 1648 р. // В 300-ліття Хмельниччини (1648—1948) / Зб. за ред. Б.Крупницького. — Мюнхен, 1948. — С.101-108; Швыдько А.К. Социальные отношения и классовая борьба в городах Левобережной Украины во второй половине XVII — середине XVIII века. — Днепропетровск, 1984. — С.32-37.

109 Горобець В. Політичний устрій українських земель... — С.47-49; Гурбик А.О. Міське самоврядування та самоврядні засади сільських громад // Історія української культури. — Т.3. — С.239-256; Дядиченко В.А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII — початку XVIII ст. — К., 1959. — С.79-80, 281-284.

110 Гурбик А.О. Назв. праця. — С.260-263; Стецюк К.І. Вільні військові села — соціальний наслідок Визвольної війни 1648—1654 рр. // Феодалізм: економіка, класова боротьба, культура: Зб. наук. праць. — К., 1986. — С.115-125.

111 Колодний А.М. Християнські засади національної культури // Історія української культури. — Т.3. — С.44-45.

112 Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: У 4 т., 5 кн. — К., 1998. — Т.2. — С.60-84; Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3 кн. — К., 1994. — Кн.3. — С.70-77; Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. — С.170-176; Харишин М.В. Богдан Хмельницький та Українська православна церква // Укр. іст. журн. — 1995. — №4. — С.92-99; Там само. — №5. — С.57-65; Mironowicz A. Kościół prawosławny w dziejach dawnej Rzeczypospolitej. — Białystok, 2001. — S.124-165; Wołoszyn J.W. Problematyka wyznaniowa w praktyce parlamentarnej Rzeczypospolitej w latach 1648—1696. — Warszawa, 2003. — S.190-214.

113 АГАД. — Ф.7. — Спр. №25. — Арк.143, 198 зв.

114 Див.: Власовський І. Назв. праця. — Т.2. — С.84-96, 292-343; Эйнгорн В. Очерки из истории Малороссии в XVII в. Сношения малороссийского духовенства с московским правительством в царствование Алексея Михайловича. — М., 1899. — С.90-104; Митрополит Іларіон. Українська Церква за час Руїни. — Вінніпег, 1956. — С.126-134, 138-173, 403-417, 432-463; Історія церкви та релігійної думки в Україні. — Кн.3. — С.91-100; Плохій С.М. До історії формування політичного секуляризму на Україні (Богдан Хмельницький і Сильвестр Косов) // Секуляризація духовного життя на Україні в епоху гуманізму і Реформації: Зб. наук. праць. — К., 1991. — С.82-89; Ричка В.М., Салій К.І. Духовенство // Історія української культури. — Т.3. — С.359-369.

115 Акты ЮЗР. — Т.Х. — С.709; Когут З. Проблема автономії Української Православної Церкви в Гетьманщині (1654—1780-ті роки) // Когут З. Корін-

ня ідентичности. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. — К., 2004. — С.119; Оглоблин О. Проблема державної влади на Україні за Хмельниччини й Переяславська угода 1654 року // Оглоблин О. Студії з історії України: Статті і джерельні матеріали. — Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995. — С.117-130; Сисин Ф. Хмельниччина та її роль в утворенні модерної української нації // Укр. іст. журн. — 1995. — №4. — С.71; Харишин М.В. Назв. праця. — 1995. — №4. — С.92-99; №5. — С.57-65.

116 Історія церкви та релігійної думки в Україні. — Кн.3. — С.91-94; Ричка В.М., Салій К.І. Назв. праця. — С.365-367.

117 Ричка В.М., Салій К.І. Назв. праця. — С.367.

118 Власовський І. Назв. праця. — С.326-343; Історія релігії в Україні: У 10 т. — К., 1999. — Т.3: Православ'я в Україні. — С.15-21; Історія церкви та релігійної думки в Україні. — Кн.3. — С.96-101.

119 Гуржій О.І., Гошко Ю.Г., Гурбик А.О. Правова культура // Історія української культури. — Т.3. — С.196-198.

120 Архив Юго-Западной России (далі — Архів ЮЗР). — К., 1914. — Ч.3. — Т.IV. — С.476-477.

121 Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов (далі — ПМК). — К., 1898. — Т.II. — С.471.

122 АПУ — Оп.3. — Спр. №9. — Арк.388-389.

123 Смолій В.А., Степанков В.С. Селянство в процесі розбудови... — С.229-230.

124 Гуржій О.І., Гошко Ю.Г., Гурбик А.О. Назв. праця. — С.198.

125 Паньонка І.М. Назв. праця. — С.11; Щербак В.О. Право як станова ознака українського козацтва другої половини XVI — першої половини XVII ст. // На чолі козацької держави. Деякі аспекти історії Визвольної війни українського народу середини XVII століття. — Рівне, 1994. — Вип.1. — С.29-49; Його ж. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV — середина XVII ст. — К., 2000. — С.103-113; Його ж. Витоки козацького права // Історія українського козацтва. — Т.1. — С.94-100.

126 Акты ЮЗР. — СПб., 1872. — Т.VII. — С.349; Борисенко В.Й. Назв. праця. — С.83-86.

127 Гуржій О.І., Гошко Ю.Г., Гурбик А.О. Назв. праця. — С.221-225.

128 Биркович О.І. Назв. праця. — С.13; Гуржій О. Українська козацька держава... — С.143-156; Гуржій О.І., Гошко Ю.Г., Гурбик А.О. Назв. праця. — С.207-216; Струкевич О. Правові погляди та конституційні ідеї козацької старшини // Історія українського козацтва. — Т.1. — С.203-204.

129 Биркович О.І. Назв. праця. — С.13; Струкевич О. Політико-культурні орієнтації еліти... — С.369-378.

130 Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини 1760—1830. — К., 1996. — С.64; Струкевич О. Політико-культурні орієнтації еліти... — С.164-175; Його ж. «Права й вольності» як символ окремішності суспільно-політичного життя Гетьманщини // П'ятий конгрес між-нар. асоціації українців. Історія. — Чернівці, 2003. — Ч.1. — С.236-240.

131 Сисин Ф. Хмельниччина та її роль в утворенні модерної української нації. — С.71.

132 Див.: Сисин Ф. Хмельниччина та її роль в утворенні модерної української нації. — С.70-71; Смолій В.А., Степанков В.С. Українська державна ідея... — С.56-173.

133 БМЧ. ВР. — Спр. №402. — Арк.513-518.

134 Гришко В. До суспільної структури Хмельниччини // До 300-ліття Хмельниччини (1648—1948)... — С.25-27; Окіншевич Л. Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII—XVIII ст. — Мюнхен, 1948. — С.9-11; Степанков В.С. Аграрна політика Богдана Хмельницького (1648—1657) // Феодалізм на Україні: Зб. наук. праць. — К., 1990. — С.55-56.

135 Шевченко Ф.П. Про народ і класи-стани на Україні під час визвольної війни 1648—1654 рр. // Середні віки на Україні: Зб. наук. праць. — К., 1973. — Вип.2. — С.50.

136 Воссоединение Украины с Россией. — Т.III. — С.476.

137 Окіншевич Л. Значне військове товариство... — С.11-18; Яковлів А. Назв. праця. — С.114, 124-125.

138 Смолій В.А., Степанков В.С. Селянство в процесі розбудови... — С.226; Яковлева Т. Гетьманщина... — С.77-78.

139 Акты ЮЗР. — Т.XI. — С.764-765.

140 Бібліотека Ягеллонського університету (далі — БЯУ). ВР. — Спр. №5. — Арк.895.

141 ЛНБ. ВР. — Ф.5. — Спр. Оссолінських №189/II. — Арк.1140.

142 Акты ЮЗР. — Т.VII. — С.349.

143 Борисенко В.Й. Назв. праця. — С.72-78, 166-172, 208-213; Дядиченко В.А. Назв. праця. — С.47-66; Панащенко В.В. Соціальна еліта Гетьманщини... — С.8-23.

144 Мицик Ю. Козацька держава очима поляка // Київська старовина. — 1993. — №4. — С.5.

145 Акты ЮЗР. — Т.VII. — С.360.

146 Яковлева Т. Гетьманщина... — С.77.

147 Там само. — С.79-83; Її ж. Богдан Хмельницький і рядове козацтво // Укр. іст. журн. — 1995. — №4. — С.61-65; Ее же. Проблемы неоднородности украинского казачества и внутренние противоречия их идеалов. Войско Запорожское и Запорожье // Украина и соседние государства в XVII веке... — С.210-211.

148 Акты ЮЗР. — СПб., 1863. — Т.IV. — С.51, 60.

149 Величко С. Літопис / Переклав з книжної української мови Валерій Шевчук. — К., 1991. — Т.1. — С.229.

150 Див.: Борисенко В.Й. Назв. праця. — С.195-199; Голобуцький В.О. Соціально-економічна політика гетьманської адміністрації (1648—1657 рр.) // Укр. іст. журн. — 1979. — №1. — С.28-29; Гришко В. Назв. праця. — С.44-46; Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. — С.171-176; Смолій В.А., Степанков В.С. Селянство в процесі розбудови... — С.215; Харишин М.В. Назв. праця. — №4. — С.94; Шевченко Ф.П. Назв. праця. — С.51-52; Яковлева Т. Гетьманщина... — С.427. — Таблиця V.

151 БМЧ. ВР. — Спр. №2576. — Арк.196, 270; БН. ВМФ. — №11013; ЛНБ.

ВР. — Ф.5. — Спр. Оссолінських №225/II. — Арк.121 зв., 126 зв.; Документи Богдана Хмельницького. — С.67.

152 Документи Богдана Хмельницького. — С.67.

153 Там само. — С.182, 629-630; Мыщук Ю.А. Анализ источников по истории Освободительной войны украинского народа 1648—1654 годов. — Днепр-пропетровск, 1983. — С.24-25.

154 Мищик Ю. Невідомий інвентар Білоцерківського староства 1652 року // Україна в Центрально-Східній Європі. — К., 2000. — С.230, 236.

155 ЦДІА України. — ФКМФ 15. — Спр. №107. — Арк.4 зв.

156 Вердум У. Щоденник // Жовтень. — 1983. — №10. — С.89, 91.

157 Документи Богдана Хмельницького. — С.73, 196.

158 Вердум У. Назв. праця. — С.89-93.

159 Горобець В. Козацький гетьманат у соціополітичній структурі Речі Посполитої: проект устроєвої моделі гетьмана Павла Тетері з року 1664 // Молода нація: Альманах. — К., 2000. — №1. — С.43-44; Його ж. Еліта козацької України... — С.423; Заборовский Л.В. Католики, православные, униаты. Проблемы религии в русско-польско-украинских отношениях конца 40-х—80-х гг. XVII в.: Документы. Исследования. — М., 1998. — Ч.1. — С.51; Історія церкви та релігійної думки в Україні. — Кн.3. — С.73-90; Мищик Ю. Проблема унії... — С.93-99.

160 ЛНБ. ВР. — Ф.5. — Спр. Оссолінських №189/II. — Арк.185; ЦДІА України. — Ф.1230. — Оп.1. — Спр. №194. — Арк.36; Федорук Я. Універсали та листи Богдана Хмельницького (11 документів) // Україна модерна. — Л., 1996. — Ч.1. — С.137.

161 Воссоединение Украины с Россией. — Т.II. — С.118.

162 Голобуцький В.О. Назв. праця. — С.28-30; Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький... — С.176-180; Смолій В.А., Степанков В.С. Селянство в процесі розбудови... — С.190-216; Степанков В.С. Аграрна політика... — С.55-60; Його ж. Селянська війна 1648 — першої половини 1652 років: основні події, періодизація, особливості, наслідки // Україна в Центрально-Східній Європі. — К., 2005. — Вип.5. — С.280-305.

163 Воссоединение Украины с Россией. — Т.III. — С.562, 567; Документи Богдана Хмельницького. — С.323; Апанович О. Українсько-російський договір 1654 р.: Міфи і реальність. — К., 1994. — С.20-23; Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. — С.180-181; Оглоблин О. Українсько-московська угода 1654 // Переяславська рада... — С.185, 196; Яковлів А. Назв. праця. — С.114.

164 Воссоединение Украины с Россией. — Т.III. — С.535.

165 Документи Богдана Хмельницького. — С.179.

166 Пам'ятники історії Східної Європи. Джерела XV—XVII ст. — Острог; Варшава; М., 1999. — Т.V: Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652—1673 рр. — С.109-110, 119-130, 140-143, 158-167, 239-240, 250-252, 254-255, 264, 401-402; Борисенко В.Й. Назв. праця. — С.71-83; Гришко В. Назв. праця. — С.42-43; Гуржій О.І. Еволюція соціальної структури селянства Лівобережної та Слобідської України (друга половина XVII—XVIII ст.). — К., 1994. — С.10-13, 15-17; Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. — С.183-195; Панашенко В.В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII—XVIII ст.). — К., 1994. —

С.10-13, 15-17; Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. — С.183-195; Панашенко В.В. Соціальна еліта... — С.10-20.

167 Документи Богдана Хмельницького. — С.108.

168 Борисенко В.Й. Назв. праця. — С.21-22, 213-214; Борисенко В.Й., Бульвінський А.Г., Візер С.О. Еволюція українсько-російських відносин у другій половині XVII ст. — К., 2006. — С.167-170; Горобець В. «Волимо царя східного...». Український гетьманат та російська династія до і після Переяслава. — С.251-252, 255-257; Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький... — С.196-207; Романовський В.А. Развитие городов Левобережной Украины после воссоединения с Россией (во второй половине XVII века) // Воссоединение Украины с Россией. 1654—1954: Сб. статей. — М., 1954. — С.409-420; Швыдько А.К. Борьба городов Украины в осуществление решений Переяславской рады (вторая половина XVII — середина XVIII в.). — Днепропетровск, 1983. — С.33-53, 69-73; Еє же. Социальные отношения... — С.32-42.

169 Мыцык Ю.А. Новые документы Б.Хмельницкого об антифеодальной борьбе народных масс на Украине и социальной политике гетманской администрации в период освободительной войны украинского народа 1648—1654 гг. // Актуальные проблемы аграрной истории Украины: Сб. науч. трудов. — Днепропетровск, 1980. — С.181.

170 АГАД. — Ф.553. — Від. VI. — Спр. №36. — Арк.198.

171 ДАК. — Ф.465. — Спр. №41. — Арк.83.

172 Воссоединение Украины с Россией. — Т. II. — С.108, 109.

173 Документи Богдана Хмельницького. — С.88, 89.

174 БМЧ. ВР. — Спр. №143. — Арк.483-490; ЦДІА України. — Ф.1230. — Оп.1. — Спр. №355. — Арк.1-2.

175 Степанков В. Селянська війна 1648 — першої половини 1652 років... — С.289-305.

176 Акты ЮЗР. — Т. XI. — С.744-745.

177 Савчук Н.О. Назв. праця. — С.141.

178 Борисенко В.Й. Назв. праця. — С.21-22, 72-86, 165-187, 202-209; Гуржій О.І. Еволюція соціальної структури... — С.10-27; Його ж. Еволюція соціальної структури селянства Лівобережної, Слобідської та Південної України // Історія українського селянства. — Т.1. — С.245-251; Дядиченко В.А. Назв. праця. — С.67-73; Панашенко В.В. Соціальна еліта... — С.15-19.

179 АГАД. — Ф.3. — Спр. №25. — Арк.60.

180 БМЧ. ВР. — Спр. №168. — Арк.678.

181 Мицик Ю. Козацька держава очима поляка... — С.5.

182 Гуржій О.І., Чухліб Т.В. Гетьманська Україна. — К., 1999. — Т.8. — С.262-264; Чухліб Т.В. Особливості селянського господарювання на Правобережній Україні (остання чверть XVII—XVIII ст. // Історія українського селянства. — Т.1. — С.265.

183 Мицик Ю. З документів українських гетьманів та полковників доби Руїни (за матеріалами польських архівосховищ) // Сіверянський літопис. — 1999. — №3. — С.18; Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9 т. — К., 2001. — Т. III. — Кн.1: (третя чверть XVII ст.). — С.385-386, 388-390, 403-404.

- 184 ДАК. — Ф.452. — Спр. №372. — Арк.123.
- 185 Мицик Ю.А., Цибульский В.І. Волинь в роки Визвольної війни українського народу середини XVII століття: Док. і матеріали. — Рівне, 1999. — С.19.
- 186 БМЧ. ВР. — Спр. №142. — Арк.598.
- 187 Степанков В.С. Проблема становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького (1648–1657 рр.) // Укр. іст. журн. — 1995. — №4. — С.25.
- 188 Савчук Н.О. Назв. праця. — С.128–129.
- 189 Газін В.В. Чорна рада 1663 року: підготовка та наслідки для Української держави // Наукові праці історичного факультету. — Кам'янець-Подільський, 1996. — Т.2. — С.38–45; Його ж: Участь січовиків у подіях Чорної Ради 1663 р. // Запорозьке козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості... — С.72–76; Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). — С.250–256; Яковлева Т. Руїна Гетьманщини... — С.306–317.
- 190 ПМК. — Т.III. — С.388.
- 191 Акты ЮЗР. — Т.VII. — С.360.
- 192 АПУ. — Оп.3. — Спр. №30. — Арк.236.
- 193 Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. — К., 1852. — Т.IV. — С.461.
- 194 Дорошенко Д. Назв. праця. — С.47.
- 195 Цит. за: Шляхтун П.П. Назв. праця. — С.173.
- 196 Політологія: Навчально-методичний комплекс. — С.214.
- 197 Мицик Ю. Буремний 1648 рік (добірка неопублікованих джерел) // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військово мистецтво: 36. статей. — К., 1998. — С.307–310.
- 198 БМЧ. ВР. — Спр. №142. — Арк.680.
- 199 Див.: Власть в жизни и наука о власти: Словарь-справочник. — М., 2004. — С.189–190.
- 200 Сас П.М. Політична культура... — С.116–117.
- 201 Там само.
- 202 Акты ЮЗР. — Т.VIII. — С.184.
- 203 Струкевич О. Політико-культурні орієнтації еліти... — С.427, 428.
- 204 Політологія. Навчально-методичний комплекс. — С.212.
- 205 АГАД. — Ф.553. — Від.ІІ. — Кн. №18. — Арк.158; БМЧ. ВР. — Спр. №145. — Арк.268; БН. ВМФ. — №6698; ПМК. — Т.II. — С.390, 391, 593, 594; Grabowski A. Starożytności Historyczne Polski. — Kraków, 1840. — Т.1. — S.276–281.
- 206 АГАД. — Ф.559. — Спр. №3036. — Арк.224.
- 207 Документи Богдана Хмельницького. — С.235.
- 208 Алеппский П. Указ. соч. — С.30, 114.
- 209 Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів. — Ф. II. — Спр. №15422. — Арк.106.
- 210 Політологія: Навчально-методичний комплекс. — С.212.
- 211 Див.: Величенко С. Назв. праця. — С.117–121; Плохій С. Божественне право гетьманів... — С.86–110.

- 212 Степанков В. Зрада королю чи законне право на виступ? (Козацьке повстання першої половини 1648 р. у сприйнятті Війська Запорозького) // Соціум: Альманах соціальної історії. — К., 2006. — Вип.6. — С.249-256;
- Флоря Б. Отношение украинского казачества к Речи Посполитой во время казацких восстаний 20–30-х годов XVII века и на начальном этапе народно-освободительной войны // Славяноведение. — 2002. — №2. — С.36-43; Его же. У истоков польско-украинского конфликта // Славяноведение. — 2004. — №4. — С.28-34.
- 213 Документи Богдана Хмельницького. — С.196.
- 214 Чухліб Т. Петро Дорошенко. — К., 2007. — С.37-38.
- 215 Документи Богдана Хмельницького. — С.233.
- 216 Крикун М. Між війною і радістю... — С.279.
- 217 Величенко С. Назв. праця. — С.119; Плохій С. Божественне право гетьманів... — С.86-87.
- 218 Howard M. Wojna w dziejach Europy. — Wrocław — Warszawa — Kraków, 1990. — S.49.
- 219 Документи Богдана Хмельницького. — С.221.
- 220 Плохій С. Божественне право гетьманів... — С.86-87.
- 221 Воссоединение Украины с Россией. — Т.ІІ. — С.111; Шевченко Ф. Історичне минуле у сприйнятті Богдана Хмельницького // Доба Богдана Хмельницького (До 400-річчя від дня народження великого гетьмана): 36. наук. праць. — К., 1995. — С.99.
- 222 Плохій С. Божественне право гетьманів... — С.87-109.
- 223 Воссоединение Украины с Россией. — Т.ІІ. — С.152.
- 224 Шляхтун П.П. Назв. праця. — С.189.
- 225 БМЧ. ВР. — Спр. №1656. — Арк.211; БН. ВМФ. — №16460.
- 226 Ковальский Н.П., Мыщык Ю.А. Анализ архивных источников по истории Украины XVI–XVII вв. — Днепропетровск, 1984. — С.51.
- 227 Rudawski W.J. Op. sit. — S.12.
- 228 БМЧ. ВР. Спр. №144. — Арк.682; БН. ВМФ. — №6719; Воссоединение Украины с Россией. — Т.ІІ. — С.118.
- 229 Політологія: Навчально-методичний комплекс. — С. 212.
- 230 Гелей С.Д., Рутар С.М. Політологія. — Л., 2001. — Вид. 4-е, перероб. і доп. — С.66.
- 231 Величко С. Назв. праця. — Т.2. — С.26.
- 232 Акты ЮЗР. — Т.VIII. — С.116-117.
- 233 Див.: Сас П.М. Політична культура... — С.10-37; Струкевич О. Політико-культурні орієнтації еліти... — С.23-94; Його ж. Політична культура еліти Української козацької держави: методологічні аспекти дослідження // Україна в Центрально-Східній Європі. — Вип.3. — С.263-280.
- 234 Політологія: Навчально-методичний комплекс. — С.368.
- 235 Сисин Ф. Чи було повстання... — С.576.
- 236 Смолій В., Степанков В. Українська національна революція середини XVII ст.: проблеми, пошуки, рішення. — С.52.
- 237 Франко І. Хмельницина 1648–1649 років у сучасних віршах // ЗНТШ. — Т.XXIII-XXIV. — С.24-25.

- 238 Українські народні думи та історичні пісні. — К., 1955. — С.93, 102-105, 110, 119.
- 239 Матях В.М. Формування системи політичних цінностей козацької громади та їх укорінення в суспільну свідомість // Історія українського козацтва. — Т.1. — С.162-163.
- 240 Струкевич О. Політична еліта // Історія української культури. — Т.3. — С.321.
- 241 Мищик Ю.А. Невідомі листи керівників Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. // Укр. іст. журн. — 2001. — №1. — С.141.
- 242 Воссоединение Украины с Россией. — Т.П. — С.118-119, 152-158.
- 243 Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1997. — Т.IX. — Ч.2. — С.1493-1494.
- 244 Струкевич О.К. Політична культура старшини Української козацької держави: провідні інтегральні орієнтації: Автореф. дис. ... д-р іст. наук. — К., 2005. — С.27.
- 245 Струкевич О. Орієнтації козацької еліти на політичну систему та суспільно-політичний устрій Української держави // Історія українського козацтва. — Т.1. — С.176-179.
- 246 П.К.К. — Т.3. — С.417.
- 247 Акты ЮЗР. — Т.VII. — С.30-31.
- 248 Цит. за: Струкевич О. Політико-культурні орієнтації еліти... — С.158.
- 249 Чухліб Т. Іван Самойлович // Історія України в особах. Козаччина. — К., 2000. — С.164-165; Його ж. Гетьмани і монархи... — С.293-295.
- 250 Струкевич О. Політико-культурні орієнтації еліти... — С.155.
- 251 Архив ЮЗР. — К., 1908. — Т.VI. — Ч.3. — С.294-297; Грушевський М. Історія України-Руси. — Т.IX. — Ч.2. — С.1331, 1432-1436; Kubala L. Wojna brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657. — Lwów, (s.a.). — S.144-145.
- 252 Акты ЮЗР. — Т.VII. — С.30-31.
- 253 Бібліотека Варшавського університету. ВР. — Спр. №1957. — Арк.931.
- 254 Матях В.М. Формування системи політичних цінностей... — С.167.
- 255 Смолій В., Степанков В. Українська національна революція середини XVII ст.: проблеми, пошуки, рішення. — С.52-53.
- 256 Бібліотека Інституту ім. Оссолінських (Вроцлав). ВР. — Спр. №2287/II. — Арк.72, 82: БН. ВМФ. — №24713.
- 257 Апанович О. За плугом Господь іде (Агрокультура українського селянства й козацтва в контексті ідей Сергія Подолинського та Володимира Вернадського). — Севастополь, 1999. — С.6-8.
- 258 Компан О. Кипель у «казані історії» // Вітчизна. — 1986. — №9. — С.184.
- 259 БМЧ. ВР. — Спр. №1657. — Арк.311.
- 260 Грушевський М. Історія України-Руси. — Т.IX. — Ч.2. — С.1508.